

Андрій Бойда

ПРИЧИНИ ФІЗИЧНОЇ ЛІКВІДАЦІ ВАСИЛЯ ІВАНОВИЧА ПОРАЙКА В 1937 р.

DOI: 10.5281/zenodo.7386229

© А. Бойда, 2022. CC BY 4.0

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7062-1978>

Метою статті є висвітлення причин арешту та фізичної ліквідації заступника голови РНК УРСР в 1930–1937 рр., командуючого Червоною Українською Галицькою Армією (1920 р.), голови Укркустарспілки та Укрсілбанку в 1923–1927 рр., генпрокурора і нарком'юста УРСР в 1927–1930 рр. В.І. Порайка (1888–1937) на підставі аналізу документів слідчої справи та життєвих фактів.

Наукова новизна. Проведено дослідження стосовно того, чому в 1937 р. було репресовано одного з провідних діячів уряду радянської України. Ця постать не є помітною в контексті висвітлення масового характеру репресій української політичної еліти в 1920–1930-х рр. В окремих наукових публікаціях чи довідниках відсутній детальний аналіз даних кримінальної справи В.І. Порайка. У переважній більшості досліджень йдеться про нього лише як про співучасника сфабрикованої в 1937 р. справи на колишніх боротьбистів та їх спільників на чолі з П. Любченком.

Висновки. На фоні загальної репресивної політики в СРСР у 1930-ті рр., знищення П. Любченка, В. Порайка та інших партійних функціонерів цього кола – це, поза сумнівом, знищення останньої міжвоєнної плеяди діячів, котрі, попри участь та активну діяльність у вищих ешелонах радянської влади, будучи обманутими Москвою, плекали певну надію на створення справедливості української, хоч і в межах автономії та збільшовизованої, держави. Це було їхньою фатальною помилкою. Нам, сучасникам нового повномасштабного вторгнення російських військ, треба розуміти, що будь-який московський імперіалізм несе ту ж само отруту, яку українська еліта прийняла після поразки національної революції в 1921 р., повіривши обіцянкам більшовиків забезпечити створення культурної та політичної автономії у кордонах спільної з Росією держави. Тільки правильне розуміння власного минулого не дасть можливості злу отримати реванш ні зараз, ні в майбутньому.

Ключові слова: Порайко, ЧУГА, УРСР, Галичина, юстиція, генпрокуратура, РНК, НКВС, 1937, репресії.

Процеси становлення державності, окупаційні та колоніалістські візії, спроби відродження й формування власної ідентичності від 2014 р. отримують нового значення, осягнення та висвітлення вже й у науковому вимірі. Не виняток і період 1920–1930-х рр., коли під ширмою українізації, індустріалізації, народження власної кіноіндустрії тощо відбувалися жорстокі утиски та етноцид українського народу. Розстріляне Відродження, зрада національним ідеалам чи повне розчарування комуністичною ідеологією, що нерідко призводило до суїцидів як актів протесту проти репресій (у випадку з письменником М. Хвильовим у Харкові) чи Голодомору (у випадку з секретарем радянського консульства у Львові, членом ЦК КПЗУ й колишнім командантом УСС М. Стронським).

Радянська репресивна машина в Україні, як і загалом в СРСР, найбільших обертів набрала в 1934–1939 рр. Влада знищила не лише цвіт нації в особі інтелігенції, а й тисячі провідних партійних функціонерів, чия діяльність для Москви виглядала не вигідною та навіть загрозливою, бо стояла на заваді впровадження в Україні колоніальних порядків. Дехто, як М. Скрипник у 1933 р., усвідомлюючи неминучість арешту, покінчили життя самогубством, але більшість були заарештовані й репресовані. Було знищено навіть адептів та організаторів Голодомору (В. Косіора, В. Балицького, В. Чубаря, В. Затонського та ін.), а відтак і колишніх їх опонентів та виконавців судових рішень (П. Любченка, Г. Епіка, А. Хвилю, М. Михайлика, Л. Ахматова та ін.). Серед тих, кого радянськими спецслужбами було арештовано й згодом розстріляно, був і заступник голови РНК УРСР в 1930–1937 рр. В.І. Порайко (1888–1937).

Життя та діяльність В.І. Порайка досліджували історики й краєзнавці А. Амонс¹, Є. Скляренко², С. Дерев'яно³, В. Верига⁴, О. Шокалюк⁵, Я. Воевідка⁶, П. Арсенич⁷,

¹ Амонс А.І. Репресовані генеральні прокурори УРСР. Радник юстиції. 2008. № 1(8). Українська асоціація прокурорів. URL: http://www.uar.org.ua/ua/journal/1_8.html?_m=publications&t=rec&id=15343; Амонс А.І., Абраменко Л.М. Репресовані прокурори в Україні: документи, нариси, матеріали. Київ: Істина, 2009. 576 с.

М. Бойда⁸ та ін. Переважно це – або газетні публікації, або статті в довідкових виданнях та енциклопедіях. Автор цієї розвідки свого часу спробував вперше написати історичний портрет цього діяча з Галичини та дослідити мало відомі періоди його життя⁹.

До арешту в Києві 13 серпня 1937 р. В.І. Порайко досяг чималого кар'єрного зросту. Щоправда, цей арешт був для нього не першим: так, у липні 1910 р. його було арештовано у Львові за участь в українському студентському страйку, метою якого було домогтися від Відня заснування в столиці Галичини окремого українського вишу. Під час липневих демонстрацій окрім Порайка було арештовано ще 100 українських студентів. У процесі слідства та на суді його інтереси захищав відомий адвокат К. Трильовський; пізніше він доручить Порайку керівництво повітовою організацією «Січ» у м. Снятині¹⁰. Згідно з австрійським законодавством, Порайка було визнано хуліганом за т. зв. «публічне насилля» та призначено покарання строком на 1 місяць¹¹, що, однак, не завадило йому продовжити навчання на юридичному факультеті, а до закінчення університету в 1914 р. вести активне громадсько-політичне життя. Порайко був членом Української радикальної партії, очільником осередку «Просвіти» в рідному с. Устя біля Снятина, актором Гуцульського театру Гната Хоткевича, де виконував провідні ролі та сольні партії тощо¹².

У 1914 р., як і тисячі інших молодих людей в Галичині, він був мобілізований. Достеменно невідомо про його місце служби та звання. За припущенням П. Арсенича, Порайко служив у полку Українських січових стрільців (УСС)¹³. У 1938 р. на допиті Н. Лазаренко стверджував, що Порайко був офіцером австрійського генштабу¹⁴, проте це свідчення не можна сприймати як правдиве. На думку Є. Антонюка, Порайко, маючи світську вищу освіту, міг служити лише в чині молодшого офіцера¹⁵. Під час зимових боїв у Карпатах в 1915 р. він потрапив у російський полон. У полоні підпадає під вплив більшовицької пропаганди й у 1918 р. стає членом ВКП(б).

Пропрацювавши понад рік на різних господарських посадах в цивільній губернській адміністрації більшовиків у м. Астрахань, весною 1919 р. Порайко отримав відрадження в Україну¹⁶. Тут він, як член оргбюро Тимчасового комітету комуністів Східної Галичини і Буковини, обіймає різні посади в ревкомах, які курували галицьке питання, а також пра-

² Складенко Є. Порайко Василь Іванович. *Реабілітовані історією. Полтавська область*. Науково-документальна серія книг / Упор. О.А. Білоусько. Київ–Полтава: Оріяна, 2007. Кн. 5. С. 472–474.

³ Дерев'як С. Порайко Василь Іванович. *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Енциклопедія: до 100-річчя Західно-Української Народної Республіки*. Івано-Франківськ: Манускрипт-Львів, 2020. Т. 3: П–С. С. 230–231.

⁴ Верига В. Галицька Соціалістична Советська Республіка 1920 р. *НТШ*, 1986. Т. 203. 202 с.

⁵ Шокалюк О.І. Порайко Василь Іванович. *Від Жовтня до Вересня* / Упор. О.Г. Мілько; Редкол.: З.В. Куравський (голова), Є.А. Новицький, В.А. Громадський та ін. Ужгород: Карпати, 1989. С. 120–122.

⁶ Воевідка Я. Славний земляк [Василь Іванович Порайко]. *Ленінська правда*. 1977. № 168. 25 грудня. С. 2–3.

⁷ Арсенич П. Галичани – жертви більшовицького режиму. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2006. 72 с.; Арсенич П.І., Голубова Г.Г. Видатний громадсько-політичний діяч (До 80-річчя з дня народження В.І. Порайка). *Український історичний журнал*. 1968. № 9. С. 119–120.

⁸ Бойда М. Правничка Спадщина Снятинщини. *Голос Покуття*. 2014. 12 грудня. № 49. С. 10.

⁹ Бойда А. Від рядового до генпрокурора: життя та діяльність Василя Порайка (1888–1937). *Студентські історичні зошити*. 2020. Вип. 12. С. 39–47; Його ж. Від рядового до генпрокурора: політична кар'єра та доля Василя Порайка. *Краєзнавча Прикарпаття*. 2020. № 36 (липень–грудень). С. 47–51; Його ж. Громадсько-політична діяльність Василя Порайка (1888–1937 рр.) в австро-угорський період. *XIII Буковинська Міжнародна історико-краєзнавча конференція, присвячена 400-річчю Хотинської війни*. Тези доповідей, Чернівці, 22–23 жовтня 2021 р. / Наук. ред. О.В. Добржанський. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2021. С. 112–115; Його ж. Галицький слід в утворенні СРСР. *Травневі студії: історія, міжнародні відносини*: Збірка мат. IV Міжнародної наук. конф. студентів і молодих вчених «Травневі студії 2022: історія, міжнародні відносини», присвяченій 85-річчю Донецького національного університету ім. В. Стуса і факультету історії та міжнародних відносин Донецького національного університету ім. В. Стуса / За ред. Ю.Т. Темірова. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2022. Вип. 7 С. 164–167; Його ж. Галичани як учасники створення СРСР в 1920–1937 рр. *Звільнення від СРСР: історія і сьогодення*: Зб. матер. Всеукр. студ. наук. конф., з міжнародною участю, присвяченій 31-й річниці розпаду Радянського Союзу та 100-річчю підписання договору щодо утворення СРСР, 20 травня. 2022 р. Черкаси: ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2022. С. 20–23.

¹⁰ Трильовський К. Про полковника Дмитра Вітовського (з моїх споминів). *Свобода*. № 257. 3 листопада 1936. С. 2.

¹¹ Процес 101 (од власного кореспондента). Присуд. Львів, 21 юня. *Рада*. 1911. 25 червня (8 липня). Ч. 143. С. 2.

¹² Детальніше див.: Бойда А. Громадсько-політична діяльність Василя Порайка (1888–1937 рр.) в австро-угорський період. С. 112–115.

¹³ На думку Д. Назарчука, саме це стало вирішальним у тому, що в 1936 р. з УРСР в Галичину за таємного сприяння Порайка дотому повернувся його товариш Петро Франко. Див.: Назарчук Д. Галичани не були сепаратистами. 2008. 2 липня. *Голос України*. URL: <http://www.golos.com.ua/article/187272>.

¹⁴ Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ). Ф. 6. Спр. 9530. Виписка з протоколу допиту Назара Купріяновича Лазаренка від 10–11 березня 1938 р. *Електронний архів українського визвольного руху*. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/30608>.

¹⁵ Антонюк Е. День в історії. 25 октября: расстрелян красный командир украинской галицкой армии. 2021. *Украина Ру*. URL: <https://ukraina.ru/20211025/1032522679.html>.

¹⁶ Шокалюк О.І. Порайко Василь Іванович. *Від Жовтня до Вересня* / Упор. О.Г. Мілько; Редкол.: З.В. Куравський (голова), Є.А. Новицький, В.А. Громадський та ін. Ужгород: Карпати, 1989. С. 121.

цює в Реввійськраді 12-ї армії РСЧА. Саме завдяки Порайку, в грудні 1919 р. відбулись переговори між отаманом Волохом та командуванням 12-ї армії, внаслідок яких Волох та його частини перейшли на бік РСЧА та вдарили в тили військ УНР¹⁷.

27 лютого 1920 р. Порайку було доручено командування Червоною Українською Галицькою Армією в складі 3-х бригад. У власних свідченнях від 30 серпня 1937 р. колишній командарм зазначає, що в його завдання входило зібрання вцілілих боєздатних частин (більша частина УГА на Поділлі перехворіла тифом) та призначення нових командирів і політпрацівників (комісарів). Штаб ЧУГА був у м. Балта й станом на березень 1920 р. командування 12-ї армії РСЧА ставило завдання провести реорганізацію менше як за місяць. Однак здійснювати свої функції на місці дислокації Порайко не міг, оскільки реальне командування знаходилося в руках його заступника – колишнього царського полковника (зі слів Порайка на допитах – генерала) Іванова. Наприкінці березня 1920 р. Порайко відвідував новоутворені частини ЧУГА у Вінниці, Вапнярці, Роздільній та Балті (Східне Поділля). Під час реорганізації військових частин він намагався пропагувати ідеали комунізму та закликати бійців до єднання з червоними, проте ні палкі промови, ані обіцянки червоних щодо покращення умов служби для галичан бажаного результату не дали¹⁸. За 2 місяці існування майже 17-ти тисячного формування відбулось лише кілька військових виступів галичан, відтак 23 квітня 1920 р. дві бригади ЧУГА (2-га стояла під Вінницею, 3-тя – в районі Вапнярки) на чолі з комбригом 2-ї бригади Ю. Головінським перейшли на бік петлюрівських військ, що наступали на Київ. Щоправда, участі в боях проти РСЧА вони не брали (за винятком окремих зіткнень невеликого масштабу), а були роззброєні та інтерновані на територію Польщі¹⁹. У зв'язку з цими подіями ЦК КПб(У) відсторонив Порайка від усіх справ довкола галицького питання. Залишки ЧУГА були повністю розформовані й передані в інші частини 12-ї армії. Невідомий автор першої біографії Порайка в 1927 р. писав, що великою його заслугою перед галичанами було збереження залишків військ ЧУГА від репресій червоних²⁰.

Незважаючи на провал цієї місії, з червня 1920 по липень 1921 рр. Порайко очолював губвиконком на Полтавщині, а з серпня 1921 по червень 1923 рр. – на Поділлі (в м. Вінниця). До кола його робочих питань входили боротьба з залишками повстанських загонів УНР та махновців, курування соціальною та продовольчою сферами, низка питань на культурно-просвітницькій ниві. Серед його заслуг можна назвати припинення грабунків губернським ЧК колишніх панських маєтків та передачу цінностей до Пролетарського музею Полтавщини (колишній музей Полтавського земства)²¹. Так само діяв Порайко і на Поділлі.

Як представник Поділля Порайко брав участь у підписанні декларації про утворення СРСР в грудні 1922 р.²² Із червня по грудень 1923 р. очолював Українську спілку кустарів. 6 грудня 1923 р. Порайка призначено головою Укрсільбанку, на цій посаді він працюватиме до березня 1927 р.²³

Під керівництвом Порайка однією з провідних фінустанов УСРР активно провадилася в життя ідея НЕПу, серед них – тракторизація, кредитування сільських господарств тощо. Це дало змогу т. зв. середнякам та незаможним селянам збільшити виробництво сільгосппродукції. Зрозуміло, що в ході реалізації теорії сільгоспкредитів виникло чимало проблем стосовно процедури повернення коштів, заважав бюрократизм банківських чиновників на місцях тощо, але загалом ця програма досить успішно реалізовувалася, і найкраще – в центральних та південних областях України²⁴. На жаль, в результаті масової колективізації кінця 1920-х та Голодомору 1932–1933 рр. більша частина ідей Порайка та економічні перетворення в цій царині будуть остаточно зведені нанівець.

Від 5 березня 1927 по 10 липня 1930 рр. Порайко обіймав посади генпрокурора та наркома юстиції УСРР²⁵. Очолюючи генпрокуратуру, він намагатиметься посилити дотримання прокурорського нагляду над більшістю органів державної влади, – окрім ВУЦВК та Раднаркому, боротиметься з безпідставними діями ОДПУ супроти окремих церковних

¹⁷ Ковальчук М. Останній заколот отамана О. Волоха (грудень 1919 р. – січень 1920 р.). *Військово-історичний альманах*. 2009. Ч. 2(19). С. 18–41; 2010. Ч. 1(20). С. 4–29.

¹⁸ ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. № 40215-фп. Кримінальна справа Василя Івановича Порайка. Т. 1. 1937. Арк. 32–33.

¹⁹ Там само.

²⁰ На вершинах. *Діло*. Львів, 1927. Ч. 58. 16 березня. С. 2.

²¹ Коцур Р.В. Професор Валентин Федорович Ніколаєв (1889–1973) – вчений, педагог, організатор вітчизняної природоохоронної та краєзнавчої справи. Дис. на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 032 «Історія та археологія». Київ, 2020. С. 95.

²² Бойда А. Галицький слід в утворенні СРСР. С. 166.

²³ Арсеніч П., Порайко В. Борці за возз'єднання: біографічний довідник / Редкол.: Ю.Ю. Сливка (керівник) та ін. Упоряд. Ю.Ю. Сливка. Львів: Каменяр, 1989. С. 259.

²⁴ Кінцеве слово тов. Порайка. *Вісти ВУЦВК*. 1925. № 231. 20 жовтня. С. 2.

²⁵ Бойда М. Правнича Спадщина Снятинщини. С. 10.

організацій та стане одним із творців української радянської конституції 1929 р. Проте, у діяльності Порайка на посаді очільника генпрокуратури було чимало негативних моментів. Зокрема, саме він вводить до Кримінального кодексу УСРР статті для боротьби з так званими ворогами держави на селі – «куркулями», а в 1930 р. стає членом спецкомісії уряду щодо розкуркулення в Україні. У ході судового процесу над т. зв. «Спілкою визволення України» в 1930 р. саме В. Порайком був затверджений склад суддів для цього сфабрикованого ОДПУ дійства²⁶.

Водночас, будучи очільником радянського правосуддя в Україні протягом 1927–1930 рр., він обіймає низку суміжних посад: восени 1927 р. стає головою Всеукраїнського комітету допомоги Криму, де курує питання про надання допомоги кримчанам, які постраждали від землетрусу²⁷; з травня 1929 по 1932 рр. обіймає посаду заступника, а пізніше – голови Центральної урядової комісії при РНК по українізації радянського апарату. За час перебування Порайка в складі цієї установи українізація набрала якісно нових оборотів. Це стосувалося й Донбасу. Наприклад, у доповіді генерального секретаря ЦК КП(б)У С. Косіора на XI з'їзді компартії України в 1930 р. йшлося про активне прагнення донецьких робітників щодо збільшення частки українських книжок та культурного життя в регіоні загалом²⁸.

Українізація успішно поширювалася, тому не дивно, що 24 квітня 1932 р. Порайка з посади голови Комісії було звільнено. Політика радянської влади по «коренізації» в національних республіках зазнавала суттєвих змін – поступово вона згорталася, а на зміну їй впроваджувалася політика русифікації. В Україні цей процес публічно розпочався в 1930 р. справою СБУ і знищенням провідних представників української інтелігенції, продовжився під час Голодомору, прийнявши форму тотального етноциду найбільш численної верстви українського народу – селян, і мав закінчитись остаточною ліквідацією в 1937–1939 рр. українських культурних і партійних діячів²⁹. У контексті цієї сталінської політики доля Порайка, як і інших партфункціонерів-українців (наприклад, сина українського класика – Юрія Коцюбинського), була визначена наперед.

Від середини 1930 р. і до арешту 13 серпня 1937 р. Порайко обіймав посаду заступника голови РНК УСРР (УРСР) за головування в уряді УСРР В. Чубаря та П. Любченка. До повноважень Порайка на цій посаді (сучасний відповідник віце-прем'єра) входили питання з кураторства над промисловим будівництвом, зокрема це стосувалося низки заводів на Донбасі та Кривбасі, в Києві, Дніпропетровську, будівництво Дніпрогесу, а також ремонт, експлуатація та упорядкування шляхів сполучення. За головування в РНК Любченка, Порайко в приватних розмовах неодноразово скаржився своєму начальнику на відсутність кваліфікованих кадрів на місцях у низці галузей економіки, а також у посиленні в українському державному будівництві московських порядків³⁰. Згідно з матеріалами справи, це й було однією з причин його арешту 13 серпня 1937 р.

На момент арешту Василь Порайко проживав на вул. Чудновського 5, кв. 10 з дружиною Морозовою Надією Дмитрівною (1893 р. н.), тещею Морозовою Анною Іванівною (1862 р. н.) та семирічним сином Всеволодом. Обидві жінки були домогосподарками³¹. Під час квартирного обшуку в заступника голови РНК УРСР були вилучені речі службового характеру – факсиміле, тека з документами і, що найцікавіше, – вирок в справі по УВО³². Для чого Порайко зберігав цей вирок вдома, так і залишиться загадкою. Припускаємо, що цей документ міг бути підкинутий слідчим. Із особистих речей були вилучені: паспорт, револьвер браунінг, фотоапарат, малокаліберна гвинтівка, коштовності, особисті документи та листування з родиною і – що прикметно – аж 132 книжки, які були забороненими в СРСР. Водночас при проведенні обшуку 15 серпня 1937 р. в службовому робочому кабінеті Порайка в будівлі РНК, слідчими було вилучено, окрім документів службового та особистого характеру, німецькомовна карта Києва, видана в Берліні в 1918 р., а також листи Порайка до экс-очільника секретаріату при РНК Лева Ахматова (на той час йо-

²⁶ Ковалевський М. Спілка визволення України на Харківському суді. *Спілка визволення України*. 36. 1. Мюнхен: Видання Спілки Визволення України, 1953. С. 8–9.

²⁷ Оніпко Т. В. Культурно-освітня діяльність споживчої кооперації України в 20-ті рр. ХХ ст.: монографія. Полтава: РВВ ПУЕТ, 2014. С. 234–235.

²⁸ Косіор С. Національно-культурне будівництво (з політичного звіту на XI з'їзді КП(б)У). *Молодняк*. 1930. № 7. С. 71–87.

²⁹ Виговський М. Ю. Повсякденна діяльність номенклатури освітніх установ початку 30-х рр. ХХ ст. (за мат. протоколів засідань колегії Наркомосу УСРР, серпень 1931 – 1932 рр.) *Україна Соборна: Зб. наук. пр. / Нац. акад. наук України, Ін-т історії України НАН України*. Київ, 2006. Вип. 4. Т. 1. С. 51.

³⁰ Складенко С. Порайко Василь Іванович... С. 473.

³¹ ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. № 40215-фп. Т. 1. Арк. 21.

³² Там само. Арк. 4–5.

го вже розстріляли), з котрим Порайко тісно співпрацював, коли був наркомом юстиції в 1927–1930 рр.³³

В офіційній постанові на арешт від 13 серпня 1937 р. вказувалось, що приводом для арешту Порайка став установлений слідчими діями факт його керівництва в «антисоветской террористической организации, готовившей свержение советской власти на Украине, [й ставила за мету] оторвать Украину от СССР и восстановить в ней капитализм»³⁴. Дещо пізніше, згідно тексту постанови від 17 жовтня 1937 р., в ході т. зв. «слідчих дій» було встановлено, що Порайко був також шпигуном, діяльність якого була спрямована на користь німецької та польської розвідок, та проводив шкідницьку та диверсійну роботу. Тож до обвинувачень згідно п. 4 та п. 8 ст. 54 Кримінального кодексу додалися ще п. 6 та 7.³⁵

Водночас у Москві 15 та 23 серпня³⁶ стосовно нього були зібрані «додаткові свідчення». Так, в спецповідомленні від 15 серпня 1937 р. очільника НКВС СРСР М. Єжова Сталіну із доданою запискою від очільника НКВС УРСР Леплевського про «антирадянську націоналістичну» організацію в Україні стверджувалось, що в контексті виявлення «антиурядової» організації, разом із низкою інших сфабрикованих справ, у вищого керівництва СРСР просився дозвіл на арешт В.І. Порайка. Очевидно, що акт, завізований 15 серпня Сталіним та Молотовим («За арест Хвильи, Парайка, (в прізвисьці була допущена одруківка – А.Б.) Тарана, Василенка, Зиненка. И. Сталин, В. Молотов»)³⁷, свідчив про остаточне залагодження формальностей довкола самої справи, розпочатої арештом Порайка на два дні раніше.

Від 30 серпня по 1 вересня 1937 р. Порайко перебуває в спецкорпусі Лук'янівської тюрми та пише «щирі зізнання». Ще перед початком допитів слідчими НКВС, 22 серпня Порайко написав заяву на ім'я М. Єжова, у якій «зізнався» в створенні «націоналістичної організації», керівниками якої буцімто були також Хвиля, Триліський, Таран, Лісовик, Войцеховський, Сенченко, Дитюк. Тобто Порайко назвав осіб, які займали у вищому партійному керівництві України, в галузі економічного та політичного життя, найвищі штабелі. Безпосереднім керівником та натхненником створення цієї «організації» Порайко назвав П. Любченка й зізнався, що вступив до цієї спілки під впливом Любченка та Скрипника. Зі слів заарештованого, ця «націоналістична організація» була утворена на базі колишніх боротьбистів, укапістів, самостійників-незалежників і низки інших, розгромлених більшовиками, партій. Свою діяльність на культурному фронті Порайко називає антирадянською, оскільки за нею приховувалося «шкідництво». Ширення націоналістичних ідей, підготовка національних кадрів тощо проходили через наукові та навчальні заклади, у тому числі й через культурно-просвітницькі, мистецькі фундації та письменницькі спілки. Враховуючи значення України для СРСР, учасники «організації» вважали, що саме на її кордонах у випадку війни буде вирішуватись доля «буржуазної Європи». Єдиною країною Заходу, писав Порайко, яка реально могла протистояти радянцям та підтримати діяльність їх «організації», була Німеччина. Основна діяльність спілки буцімто спрямувалася на підтримку пронимецьких настроїв українського населення з метою пришвидшення німецької інтервенції в Україну та її окупації.³⁸

У цьому ж «зізнанні» Порайко повідомляв, що їх «спілка» мала тісні контакти та «змову» із командармами 1-го рангу І. Якіром та М. Поповим. Виступаючи в блоці з військовими заколотниками, учасники т. зв. націоналістичної організації, у тому числі й Порайко, сподівалися домогтись своєї основної мети – відокремлення України від СРСР. Також заарештований «зізнався», що спілка мала давні контакти з українськими емігрантськими організаціями закордоном, а через них – з генштабами Польщі та Німеччини. Очільник управління у справах мистецтв при українській РНК Андрій Хвиля, стверджував Порайко, спільно з П. Любченком та М. Поповим здійснював контакти з емігрантами через «націоналістичне крило» в КПЗУ. Йшлося про Максимовича (К. Саврич), Турянського (Р. Кузьма) і Василькова (Й. Крілик) – колишніх спільників наркома О. Шумського у його протистоянні з Л. Кагановичем в 1927 р.³⁹

У свідченнях від 30 серпня 1937 р. Порайко «визнає» себе винуватцем «зради», тобто переходу 2-х бригад ЧУГА на бік поляків під час громадянської війни. Зі слів колишнього

³³ ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. № 40215-фп. Т. 1. Арк. 6.

³⁴ Там само. Арк. 22.

³⁵ Там само. Арк. 23.

³⁶ Лубянка. Сталин и Главное управление госбезопасности НКВД. Архив Сталина. Документы высших органов партийной и государственной власти. 1937–1938. Москва: МФД, 2004. С. 236.

³⁷ АП РФ. Ф. 3. Оп. 24. Д. 317. Л. 68–75. Спецсообщение Н.И. Ежова И.В. Сталину с приложением записки И.М. Леплевского об «Антисоветской националистической» организации на Украине. 15 августа 1937 г. *Исторические материалы*. URL: <https://istmat.org/node/24585>.

³⁸ ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. № 40215-фп. Т. 1. Арк. 24.

³⁹ Там само. Арк. 26.

командувача ЧУГА, це стало можливим завдяки переговорам між польською розвідкою та комбригами в обох частинах, які отримали схвалення як Порайка, так і його заступника з політичної частини М. Михайлика. За наказом Порайка, більша частина галичан перейшла на бік поляків, а сам він розраховував на те, що у випадку поразки радянців в Україні зможе долучитись до утворення «нової УНР»⁴⁰. Ці факти явно сфальсифіковані, оскільки у справі колишнього комісара ЧУГА М. Михайлика нами не було знайдено жодного протоколу допитів, де б порушувалося питання про перехід 2-х бригад ЧУГА на сторону військ УНР та Польщі⁴¹. Тому вважаємо доцільним в подальшому дослідити участь Порайка та Михайлика в реорганізації УГА в 1920 р., та їхню реальну роль у збереженні залишків ЧУГА від репресій.

Далі Порайко стверджував, що від травня 1920 і до 1922 рр., під час губернаторства в Полтаві та Вінниці, в нього не було жодного контакту з галичанами⁴². Це не відповідає дійсності. Як уже згадувалось вище, багато колишніх військовослужбовців ЧУГА були працевлаштовані в органи внутрішніх справ та в ОДПУ в межах Подільської губернії. Часто це відбувалося завдяки протекції чи за сприяння самого Василя Порайка. Враховуючи прикордонну стратегічну значимість регіону для СРСР, у сферу повноважень Порайка входило й керівництво мережею українських радянських розвідників на території Другої Речі Посполитої. Радянські розвідники отримували через направлених в Галичину агентів фінансові чеки в іноземній валюті (переважно в доларах) та радянську літературу, листівки для пропагандистських функцій з метою вербування та отримання інформації про становище населення й політичну ситуацію на окупованих Польщею землях. Окрім того, агентура повинна була передавати фінансові звіти та інформацію про отримані повідомлення. Інформація про стан справ на ворожій території, яку передавали скеровані Порайком в Галичину агенти, в першу чергу цікавила три інстанції – ЦК Компартії України, розвідуправління РСЧА та контррозвідку ОДПУ. Правую рукою в реалізації завдання щодо мережі радянської розвідки на окупованих галицьких землях був гімназійний товариш Порайка, очільник одного з прикордонних відділів ОДПУ на Поділлі, Дацишин⁴³. Окрім розвідки та пропаганди в Галичині, важливим завданням для агентури ставилося збурення галицьких українців до національного повстання, яке могло стати приводом для введення радянських військ на територію Польщі. За спогадами Ю. Горліс-Горського, воно планувалося на 1 листопада 1922 р.⁴⁴ Проте ця акція так і не відбулась.

У 1922 р. Порайко, перебуваючи в Києві як очільник Поділля на одній з республіканських нарад, вперше мав розмову про Галичину з Бориславом Скарбеком, що відбулась в Пролетарському саду (зараз Хрещатий парк на Подолі). За свідченням Порайка, Б. Скарбек дуже цікавився становищем галичан, які проживали в УСРР після 1920 р. На думку останнього, військові діячі з числа галичан, що мешкали в Україні, в суспільстві вважалися зрадниками через перехід до поляків у 1920 р. їх самих або їхніх земляків. Через цю ситуацію, як вважав Скарбек, могли пропасти хороші кадри, які б зіграли свою роль у майбутньому. Для того, щоб галичани покращили своє становище, до цієї діяльності повинен був залучитися й Порайко. Важливу роль у вирішенні окресленої проблеми мав відіграти М. Скрипник. Згідно зі Скарбеком, який нібито був учасником польської нелегальної організації в Україні, в майбутній польсько-радянській війні галичани могли відіграти активну роль. Із розмови Скарбека з Порайком випливало, що в Польщі станом на 1922 р. були настрої на користь угоди між українськими галицькими націоналістами та польським урядом щодо відновлення УНР. Скарбек не уточнював, звідки він мав цю інформацію. Порайко відмовився від цієї «авантюри», оскільки не мав можливості на Поділлі підтримувати галичан у таких справах. Зі Скарбеком у Порайка більше не було зустрічей⁴⁵.

«Антирадянську діяльність» Порайко вів з 1924 по 1927 рр. – аж до розгрому партійної групи в КПЗУ під проводом уже згаданих Максимовича, Турянського та Василькова. Представник РНК розповідав також про великий вплив галичан у Харків у цей період. Йшлося не лише про людей, котрі залишились на Наддніпрянщині після 1920 р., а й про численні групи емігрантів з-за кордону. В основному вони приїжджали з Чехословаччини та Східної Галичини по лінії КПЗУ, оскільки там нібито не було вже можливості проводити підпільну діяльність⁴⁶. Згадані факти щодо великих груп галицьких емігрантів не є вигадкою. Так, у грудні 1924 р. з Чехословаччини через польський кордон в Україну емігру-

⁴⁰ ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. № 40215-фп. Т. 1. Арк. 32.

⁴¹ ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. № 75605-фп. Кримінальна справа Михайла Михайлика. Т. 1. 1936–1937, 1956–1957. 554 арк.

⁴² ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. № 40215-фп. Т. 1. Арк. 33.

⁴³ Горліс-Горський Ю. У ворожому таборі: спогади. Нью-Йорк: Українське вид-во «Говерля», 1977. С. 32; 51.

⁴⁴ Бойда А.В. Галичани як учасники створення СРСР в 1920–1937 рр. С. 21–22.

⁴⁵ ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. № 40215-фп. Т. 1. Арк. 32–33.

⁴⁶ Там само. Арк. 35.

вала група з 200 колишніх бійців та старшин УГА на чолі з Грицем Коссаком. Дещо менша група – 160 старшин УГА (ЧУГА), перейшла польський кордон у 1926 р. Причина еміграції в УСРР – злидні та надія на кращу долю в українському суспільстві, де відбувалась активна українізація, відродження культури тощо⁴⁷. Стосовно працевлаштування галичан у тогочасній столиці України Порайко зазначав, що це не було проблемою. Харків насправді мав потребу в людях, котрі добре володіли українською мовою та мали вищу освіту. Досить швидко вони обійняли відповідні посади у військовій, господарській, адміністративній сферах, і особливо багато галичан було на культурному фронті. Через певний час серед галичан почали ширитися антирадянські настрої, оскільки, на їхню думку, КП(б)У вела неправильну національну політику через подвійні стандарти в процесі українізації, слабе просування українців на державній службі тощо. Усю цю роботу проводила група Шумського, яка активно підтримувала наркома в питаннях українізації. До цієї групи, яка остаточно була розгромлена в 1928 р., належав і Порайко. У результаті внутрішньопартійного протистояння галичани все ж таки були за Шумського. До них належали і такі діячі, як Яворський, Юринець, Романюк, Чехович та ін. Після розгрому опозиціонерів в 1928 р. група Бадана, Ерстенюка, Яворського та ін. взяла орієнтацію на Скрипника, але після його самогубства в 1933 р. вони також були знищені⁴⁸.

У третьому пункті свідчень Порайко розповів про «антирадянську діяльність» Юрія Коцюбинського. Так, у 1929 р. вони зустрічалися в Харкові. Порайко тоді очолював нарком'юст та генеральну прокуратуру, а Коцюбинський був радником у постійному представництві СРСР у Варшаві. Вони були знайомі ще від 1919 р. Порайко стверджував, що Коцюбинського направили до Варшави, бо він був звільнений із усіх посад в Україні через свої нібито троцькістські настрої. Дещо раніше радянський консул у Львові Ю. Лапчинський повідомляв Порайку, що Коцюбинський має високий авторитет у польських урядових колах і в нього були контакти з українськими національними партіями в Галичині. Йшлося про Українське національно-демократичне об'єднання, зокрема про членів УНДО Д. Левицького, О. Луцького, К. Левицького⁴⁹.

Порайко просив Коцюбинського надати інформацію щодо ситуації в Галичині, передусім про стосунки українців з поляками, і чи є певні тенденції до їх примирення (укладення певної угоди) заради спільного виступу проти радянської влади. Коцюбинський відповів, що між українцями та поляками станом на 1929 р. величезний розрив та конфлікт поглядів, і на його глибоке переконання, на укладення угоди заради боротьби з радвладою не варто навіть розраховувати. У 1930–1931 рр. (Порайко точно не міг пригадати) Коцюбинський повернувся на постійну роботу в Україну. У приватних розмовах з Порайком Коцюбинський, стверджував підслідний, приховував те, що контакти з поляками та українцями в Галичині він не припиняв. У вересні 1934 р. відбулась чергова зустріч між обома партійними діячами в київському готелі «Континенталь». Коцюбинський повідомив заступника голови РНК про наявність в УРСР української націоналістичної організації: від троцькістів туди входив він сам, в ній були представники різних партій націоналістичного спрямування, метою спілки був вихід України з СРСР. Головним завданням станом на 1934 р. Коцюбинський вважав роботу з вербування нових членів. Особлива важливість культурного фронту, на думку Коцюбинського, полягала в тому, що люди залишалися невдоволеними радянськими порядками, і в першу чергу це стосувалось інтелігенції. У Польщі, стверджував Порайко, тоді існувала група Голувка, яка курувала питання польсько-української угоди. На зустрічі в «Континенталі» Коцюбинський назвав і членів української націоналістичної організації в Україні: Любченко, Хвиля, Триліський, Скалига, Таран. Дещо пізніше у Порайка та Коцюбинського відбулася ще одна зустріч. Вона тривала недовго, оскільки обидва діячі поспішали на відомчу нараду. На цій зустрічі Коцюбинський буцімто заявив, що організації слід зайнятись створенням мережі повстанських осередків на Правобережній Україні, які у разі війни СРСР з Польщею могли б залучити до своїх лав невдоволених селян. Добре знаючи українські села та колгоспи, Порайко заперечив Коцюбинському і заявив, що ідея селянських повстанських загонів на Правобережжі – авантюра. Незабаром Коцюбинського було відкомандировано з України, а згодом арештовано⁵⁰.

Цікаво, що інформація про ймовірну фізичну ліквідацію Москвою Порайка та про його «співучасть» у «злочинах» Юрія Коцюбинського активно поширювалась українською пресою в Польщі та заокеанним ще до того, як проти нього відкрили кримінальну справу. Так, у статті в українській газеті «Свобода» (США) від 3 листопада 1936 р. К. Трильов-

⁴⁷ Бойда А.В. Галичани як учасники створення СРСР в 1920–1937 рр. С. 23.

⁴⁸ ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. № 40215-фп. Т. 1. Арк. 35–36.

⁴⁹ Там само. Арк. 36.

⁵⁰ Там само. Арк. 37.

ський припустив, що Порайка, «...хоч як ішов він на руку московсько-большевицьким диктаторам, то здається і цього було Москві замало і його теж поставлено "под стенку", чи заслано на Соловки...»⁵¹ Кількома місяцями раніше в львівській газеті «Діло» від 23 вересня 1936 р., з посиланням на газету «Більшовик» від 27 серпня 1936 р., аналізувалася ситуація довкола кримінальної справи Юрія Коцюбинського. Писали, що нібито за дорученням О. Бушкованого, котрий перебував у Харкові на початку 1930-х рр., Ю. Коцюбинський отримав від Є. Коновальця завдання проводити в Україні шкідницьку роботу. Активним помічником Коцюбинського газета називає давнього друга Бушкованого Василя Порайка, який «...мав зв'язки зі всіма бандами, що тепер масово грасують по всій Україні. Він давав приказ, щоби зорганізувати великий страйк робітників і селян разом з червоними козаками і деякими частинами червоноармейців на важніші арсенали України і так добути в свої руки владу. Маршалом військ мав бути Коцюбинський...»⁵² Однак, «завдяки патріотизмові більшої частини населення України ту бандитську роботу Коцюбинських-Порайків і інших в час зліквідовано...»⁵³ Співучасниками «змови» також фігурують такі відомі військові та партійні діячі початку 1930-х рр., як В. Логінов, екс-очільник Дніпропетровщини М. Голубенко, Тирчук та інші.

Серед причин ліквідації Василя Порайка львівська преса називала чергову серію репресій, які почалися після ленінградського вбивства С. Кірова в 1934 р. Ю. Коцюбинський та В. Порайко були черговими жертвами того режиму. Скільки б більшовики не були в Україні, стверджував автор допису, стільки б і відбувалося чергових репресій та показових слідчих дій чи судових процесів, де б стара чи нова генерація більшовиків не вважалась прибічниками націоналістичної революції⁵⁴.

Частково тези, озвучені львівським «Ділом» у вересні 1936 р., не є вигадкою. Так, під час опрацювання кримінальної справи на соратника Порайка, колишнього керівника прокуратури Дніпропетровщини та очільника управління трудових колоній при НКВС України Лева Ахматова (1900–1937), нами було виявлено, що в протоколах допитів за літо–осінь 1936 р. фігурують свідчення як Ю. Коцюбинського, так і М. Голубенка, В. Логінова та низки інших репресованих в 1936 р. партійних діячів. Однак жодних свідчень проти Порайка ні Ю. Коцюбинський⁵⁵, ні Л. Ахматов⁵⁶ та М. Михайлик⁵⁷ (які були близькими до В. Порайка під час його роботи нарком'юстом в 1927–1930 рр.) в період від липня 1936 і до 13 серпня 1937 рр. не давали. Твердження в «Ділі» у вересні 1936 р. (ймовірно, авторства того ж К. Трильовського) щодо арешту заступника голови РНК не відповідають дійсності, оскільки свої повноваження Порайко припинив лише 13 серпня 1937 р., тобто через рік після публікацій про його ліквідацію в закордонній українській пресі. Припускаємо, що обидва фейки були запущені радянськими спецслужбами навмисно з метою дискредитації Порайка та з пошуком приводу для його арешту.

На допиті 30 серпня 1937 р. Порайко «зізнався» також в інших злочинах. У 1935 р. в своєму службовому кабінеті він мав розмову з А. Хвилею. Наприкінці розмови заступник голови РНК буцімто заявив, що знає про участь Хвилі в спілці націоналістів, оскільки чув це від Коцюбинського. Хвиля цього не заперечив і додав, що офіційне становище П. Любченка змушує його конспіруватись. Хвиля також назвав прізвища ще двох членів «організації»: Лісовика та Крупка. З Лісовиком у Порайка відбулася розмова в тому ж 1935 р.: колишній учасник громадянської війни скаржився на проблеми на роботі. Відповідаючи на запитання Порайка щодо потенційних можливостей організації повстанських осередків на Правобережжі, Лісовик дав ту само відповідь, якої дотримувався в цьому питанні Ю. Коцюбинський. На допиті Порайко «щиро зізнався», що завербував до організації Михайлика, котрий працював на Донбасі (вище згадувалось, що згадки про Порайка у справі Михайлика немає), Легкого, який працював на Дніпропетровщині, та Сенченка, якого прийняли на роботу в Київській області. Того ж 1935 р. Порайко був відсутній в Україні майже 4 місяці. Умови для розгортання роботи в 1935–1936 рр. для «організації» були дуже несприятливі у зв'язку з розгромом окремих контрреволюційних груп, а з кінця 1936 р. робота організації була взагалі паралізована. У цей період жодних контактів із поляками в радянського віце-прем'єра не було. Тоді ж у самій Польщі, зі слів допитуваного, відбулась подія, що змусила його дещо зачекати з прийняттям рішень на користь «антирадян-

⁵¹ Трильовський К. Про полковника Дмитра Вітовського... С. 2.

⁵² За Скрипником і Крушельницькими – Коцюбинський і Порайко. *Діло*. 1936. № 214. 24 вересня. С. 2.

⁵³ Там само.

⁵⁴ Перед новим монстр-процесом – за що арештували Коцюбинського і Порайка? *Діло*. 1936. № 214. 24 вересня С. 2.

⁵⁵ ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. № 40215-фп. Т. 1. Арк. 237.

⁵⁶ ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. № 44988-фп. Кримінальна справа Лева Ахматова. Т. 1. 1936–1937, 1956–1958. 511 арк.

⁵⁷ ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. № 75605-фп. Кримінальна справа Михайла Михайлика. Т. 1. 1936–1937, 1956–1957. 554 арк.

ської організації». Порайко стверджував, що між поляками та українцями була укладена угода: українці повинні були підтримати всі заходи польської влади щодо укріплення польської державності, армії тощо. В обмін на підтримку українців, поляки обіцяли зробити певні поступки в сфері культури, адміністративного управління, полегшення вступу українців на державну службу тощо. На практиці виявилось, що угода не тільки нічого не дала, а навпаки – становище українців стало ще гіршим, ніж воно було до договору⁵⁸.

У заяві на ім'я помічника начальника 5-го відділу ГУДБ НКВС З.М. Ушакова від 31 серпня 1937 р. Порайко зізнається у «неширих» свідченнях щодо своєї роботи в «українській націоналістичній організації». Маючи бажання дати повні свідчення про свою участь і конкретну роботу в цій спілці, про мету, програму, конкретні плани тощо, Порайко, зокрема, виявив намір розповісти про методи роботи на селі, тактику в підборі та розстановці людей, про зв'язки з правими і троцькістами – наприклад, про свої контакти з дніпропетровською та харківською групами троцькістів. Так, методи роботи на селі полягали в тому, щоб діями представників місцевих органів влади викликати невдоволення селян податковою та контрактаційною політикою радвлдади загалом. Особливо це стосувалось прикордонних районів. Порайко виявив намір розповісти також про створення повстанських груп, особливо в Київській та Вінницькій областях, про «шкідницьку роботу» на будівництві доріг і мостів на Правобережжі, про зірваний план протиповітряної оборони м. Києва. У своїй зовнішній політиці організація орієнтувалась на Польщу та Німеччину. Спочатку, «зізнавався» Порайко, зовнішня підтримка забезпечувалась через Коцюбинського, а після його арешту – через галицьку партію УНДО. Тричі з дорученням від УНДО до Порайка з Галичини приїжджав Шепарович (молодший): перший візит відбувся в серпні–вересні 1935 р. за дорученням Дмитра Левицького, інші – в березні та вересні 1936 р. за дорученням Василя Мудрого, – з метою отримання інформації про роботу організації. Порайко «кавсяся» також в тому, що приховав від слідства роль Панаса Любченка в роботі організації, цю «помилку» він планував виправити шляхом надання слідству нових свідчень⁵⁹.

І справді, у свідченнях від 1 вересня 1937 р. Порайко ширше розповів про роботу «організації». Найперше представник РНК «зізнався», що всю «шкідницьку роботу» виконував за вказівкою Любченка. Незважаючи на те, що головна мета полягала в поширенні діяльності організації на території всієї країни, основний акцент робився на Київщині та Вінниччині. Там практичною задачею було формування повстанських осередків чи т. зв. «повстанських комітетів». На Вінниччині це завдання виконував Трильський, колишній боротьбист, котрий вважався своєю людиною. На Київщині – Сенченко, оскільки він добре знав стан справ у регіоні⁶⁰. У розмові Любченка, Порайка та Хвилі в березні 1935 р. була досягнута домовленість про те, що до повстанських осередків варто долучати людей із середовища колишніх партизан, серед яких на той час було багато невдоволених. Окрім того, в селах, стверджував Порайко, можна було знайти багато активних людей серед інших, націоналістично налаштованих груп населення, які були готові воювати з радянською владою. Порайко не зміг на допиті охарактеризувати низове становище повстанських осередків на Вінниччині та Київщині в кількісному відношенні. Проте, зі слів колишнього партійного діяча, те, що антирадянську діяльність організація виконувала правильно, свідчить той факт, що селяни цих регіонів ставали все більше невдоволені владою в 1936–1937 рр. За цим невдоволенням буцімто активно спостерігала вся українська урядова верхівка.

Невдоволення селян ще більше загострилося, коли в Проскурівському, Шепетівському та Кам'янецькому (тобто Кам'янець-Подільському) округах органи влади на місцях почали відбирати в селян-одноосібників приватні садиби та хати за невилплату різного роду податків. Ці дії влади спровокували ще більші невдоволення селян, відтак цією справою в останні місяці 1937 р. займались як прокуратура СРСР, так і комісія партійного контролю. Також Порайко згадував про випадки «обрахування колгоспів» на Волині та Київщині. При купівлі льону місцевими заготівельними організаціями від колгоспів, льон приймався свідомо за нижчий сорт, а при відправленні на підприємства той же льон йшов за завищеними кондиціями, – таким чином колгоспи недоотримували від заготівельників свої законні великі суми грошей. Цим, на думку Порайка, підривалися потужності колгоспів, нищилася ініціатива й прагнення колгоспників боротися за підвищення врожайності. Такі випадки не були поодинокі: *«Таких и более мелких случаев, – свідчив підслідний, – и то на таком ответственном участке как пограничная полоса было много. Я хотел этими двумя случаями, когда затрагивались в массовом порядке интересы крестьян только*

⁵⁸ ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. № 40215-фп. Т. 1. Арк. 38–39.

⁵⁹ Там само. Арк. 50–51.

⁶⁰ Там само. Арк. 52.

лишний [раз] подчеркнуть, что установка от украинской националистической организации своими действиями вызвать недовольство среди крестьян, находила свое отражение в практической деятельности отдельных лиц или групп на периферии»⁶¹. Щодо діяльності центральних органів радянської влади в Україні, то Порайко констатував їхню неефективність та шкідництво в сфері обороноздатності. Йшлося не про укріплення обороноздатності вищезгаданих прикордонних областей (Київської та Вінницької), а навпаки – про їх ослаблення чи, точніше кажучи, про підрив їх обороноздатності. До переліку таких дій Порайко вніс, зокрема, впровадження возів військового зразка серед колгоспів Вінницької та Київської областей. Теж саме стосувалося й надзвичайно малого гусеничного тракторного і автопарку, який і без того знаходився в плачевному стані. Окрім санкцій на шкідництво в плані постачання та розподілення від Порайка і Любченка, до цього були причетні, зі слів допитуваного, також працівники наркозему Грушевський (заступник наркома), завідувачий Київським облзу Ломако, керівник такого само підприємства у Вінниці Піонтковський⁶².

У свідченнях Порайка увагу зосереджено зокрема на будівництві доріг у прикордонній смузі й на стані мостового господарства, яке, згідно з ним, було дуже важливою ділянкою з точки зору оборони країни. Розповідаючи про голову дорожнього будівництва в Україні Єнокяна, Порайко засвідчив, що той, проживаючи раніше в Ленінграді, належав до зінов'ївської опозиції. Допитуваний наголошує на тому, що «...государство ежегодно вкладывало много денег в дорожное строительство. На самом же деле работа велась с вредительством...»⁶³ Далі Порайко уточнює, що «шкідництво» велось у трьох напрямках: «1) не всегда выбиралась правильная трасса; 2) дороги строились без соблюдения технических правил, в том смысле, что они не должны были бы выдерживать ту нагрузку, на которую они были рассчитаны; 3) как правило, срыв своевременного выполнения программы, отсрочка работ до поздней осени. В результате такого строительства дороги доходили до состояния полной непригодности»⁶⁴. Головним шкідником в дорожньому будівництві Порайко вважає себе, оскільки він був членом уряду, котрий курував цю проблему і, знаючи про неї, «свідомо це приховав», про що знав також і П. Любченко – безпосередньо від нього як свого заступника. Ці дії нібито відповідали меті організації, до якої належали обидва члени уряду. Коли йдеться про мости, Порайко свідчить, що урядом жодного разу не була поставлена задача з перевірки їх на міцність, хоча б на головних магістралях (наскільки вони можуть витримати важкі танки, автомашини та інші механізми під час військових дій). Тільки після розкриття «військової змови» у червні 1937 р. (йшлося про справу «антирадянської троцькістської військової організації» на чолі з маршалом М. Тухачевським), Порайко та Любченко були змушені направити для огляду мостових переправ спецкомісії, які виявили незадовільний стан мостів і намітили низку заходів для покращення переправ⁶⁵.

Щодо зриву плану місцевої протиповітряної оборони, зокрема м. Києва, Порайко розповів, що дві весни поспіль (1936 і 1937 рр.) йому доводилось безпосередньо займатися цією проблемою. До цього важливого питання він, Любченко та Якір підійшли формально, а по факту просто знехтували. Двічі Порайко, за дорученням Любченка, розробляв постанову, яку затверджував Раднарком. Порайко з Любченком як члени уряду свідомо нічого не робили для організації ППО, відтак усі заплановані заходи не були втілені в життя: підготовка населення, організація місцевих захисних команд, підготовка пожежної охорони, світломаскування, підготовка газосховищ, герметизація кімнат в окремих будинках, школах, лікарнях, організація допомоги населенню тощо так і залишилися на папері. Друга постанова щодо ППО була прийнята в травні 1937 р., саме тоді, коли стало відомо про переїзд Якіра в Ленінград. Зі слів Порайка, Любченко стверджував, що це був документ, який засвідчив, що Якір, будучи в Києві, активно боровся за реалізацію плану з налагодження надійної протиповітряної оборони. Отже, в цій частині свідчень Порайко найбільше акцентував на: «1) необходимость переноса центра тяжести работ на правобережную Украину; 2) подготовка повстанческих ячеек на местах; 3) поднятие недовольства советской властью среди сельского населения; 4) срыв мер по обороне в Винницкой и Киевской областях...»⁶⁶

Ведучи мову про вербування М. Михайлика на Донбасі (близький друг і заступник Порайка в ЧУГА та нарком'юсті, пізніше – генпрокурор України в 1933–1935 рр.) та Легкого в Дніпропетровську, допитуваний дав дещо ширші свідчення. Так, Порайко заявив, що ці

⁶¹ ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. № 40215-фп. Т. 1. Арк. 53.

⁶² Там само. Арк. 53–54.

⁶³ Там само. Арк. 55

⁶⁴ Там само.

⁶⁵ Там само.

⁶⁶ Там само. Арк. 56.

партфункціонери інформували його про «...реальную возможность развернуть работу среди отдельных групп украинской молодежи в обособленных институтах, среди украинской интеллигенции, но более конкретных материалов они не сообщали...»⁶⁷ Тут варто спростувати твердження Порайка, а вірніше, наголосити на тому, що до такого зізнання його змусили слідчі. По-перше, на допиті 5 жовтня 1936 р. Михайла Михайлика, він «зізнався» в тому, що в 1932 р. в «троцькістську контрреволюційну організацію» його завербував Я. Лішвиць⁶⁸. По-друге, як уже згадувалося, Порайко не був фігурантом у справі Михайлика, хоча Михайлик та Ахматов свідчили один проти одного. Це опосередковано вказує на те, що Порайко давав свої свідчення під тиском, а тому до їх правдивості треба ставитись дуже обережно.

Водночас Порайко свідчив про те, що не покладав великих надій на Михайлика та Легкого, оскільки мав інші можливості в Харкові. Однак після переїзду до Києва він втратив багато з цих контактів. Наприкінці 1934 – на початку 1935 рр. в Харкові була розгромлена група троцькістів, хоча їх лідер – 2-й секретар Харківського обласного комітету КП(б)У І. Мусульбас – зміг тоді уникнути репресій. Завданням Порайка було долучити Мусульбаса до роботи в націоналістичній організації як представника харківських троцькістів. Принципову згоду харківський секретар обкому дав уже в Києві, але обставини так склались, що Мусульбас був змушений покинути Харків і переїхати на Волгу, в Пензу⁶⁹.

Прикметно, що особливого акценту на т. зв. культурній ділянці в роботі «націоналістичної організації» Порайко не зосереджував. Однак він наголосив на зосередженні цієї сфери в руках П. Любченка та А. Хвилі. Ситуація довкола необхідних українських національних культурних кадрів у відповідних закладах стала неприпустимою: в останні роки (ймовірно, мова йшла про 1933–1937 рр.) ця галузь, зі слів Порайка, внаслідок репресій втратила дуже багато видних людей і поставала проблема в нових. Це завдання, за словами Порайка, було доручене Хвилі⁷⁰.

Найбільше уваги у свідченнях Порайка від 1 вересня 1937 р. зосереджено на «контрреволюційній діяльності» очільника РНК УРСР П. Любченка. Так, наголошував Порайко, П. Любченко вів себе впевнено, з напором, але після самогубства Скрипника в 1933 р. доволі обережно. Зазначено, що Любченко не любив розмовляти при третіх особах. Він нібито часто докоряв Порайку за порушення норм конспірації стосовно «організації». Любченко, маючи не менше 3–4 розмов з Порайком протягом 1935–1936 рр. на загальні теми, найбільше любив обговорювати ситуацію в Україні. Очільник українського раднаркому скаржився на те, що з республіки було вислано дуже багато невинних людей. Водночас, із відтворених Порайком скарг Любченка на репресії, впливало, що, на думку наркома: «На многих участках работы нет настоящих украинцев, знающих историю украинского народа, культуру...»⁷¹ Любченко також виголошував невдоволення господарською політикою, зокрема нарікав на малі капіталовкладення на місцях, відсутність справжнього бюджету тощо. Перша така розмова відбулася весною 1935 р. Порайко підтвердив також, що Якір про існування «української націоналістичної організації» знав від П. Любченка, відтак останній знав про «військову змову». Любченко повідомив про це свого заступника наприкінці 1936 р.⁷²

Після розкриття «військової змови» Любченко та Порайко були змушені шукати «зовнішні сили» для підтримки повстання. Весною 1935 р. Любченко вперше порушив тему щодо зовнішньої підтримки їхньої «антиурядової змови». На зауваження Порайка, що такою могла бути Польща як сусідня держава, Любченко заперечив. Німеччина, зі слів голови українського уряду, була готова підтримати змову за умови, що змовники матимуть реальну силу. Позиція Порайка полягала в тому, що діалог з Німеччиною можна було б вести, коли вони зможуть презентувати якусь об'єднану формацію (йшлося про єднання з військовими). Обидва члени вищих ешелонів влади розуміли, що без зв'язків зі Східною Галичиною їх акція не матиме сенсу. Тому й не дивно, що Порайко проінформував свого керівника про візити від УНДО, за дорученням Д. Левицького та В. Мудрого, молодшого Шепаровича. Зокрема, стосовно другого візиту в 1935 р. Порайко уточнив, що галичан найбільше цікавили забезпечення прав та свобод українців у випадку початку другої польсько-радянської війни (неофіційно, вона відбулася у вересні–жовтні 1939 р. як «визвольний похід»). В одному зі свідчень Порайко констатував, що, згідно з обіцянками Любченка, за участь в «антирадянській діяльності», у випадку успіху задуманого Любченком заклоту, Василь Іванович мав отримати компенсацію у вигляді територіальних на-

⁶⁷ ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. № 40215-фп. Т. 1. Арк. 57.

⁶⁸ ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. № 75605-фп. Т. 1. Арк. 35.

⁶⁹ ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. № 40215-фп. Т. 1. Арк. 57.

⁷⁰ Там само.

⁷¹ Там само. Арк. 58.

⁷² Там само.

дбань (мова йшла, ймовірно, про земельні ділянки), а також нерухомість (яку саме, невідомо) на концесійних правах⁷³.

У ході реабілітації Порайка в 1954–1957 рр. з'ясувалося, що НКВС не змогло допитати персонально П. Любченка до того, як він вчинив самогубство. У його справі стосовно т. зв. української націоналістичної організації містились лише протоколи допитів (оригінали та копії) з інших справ, де Любченко був одним із ключових фігурантів. Будь-яких свідчень Любченка, зізнань чи допитів слідчі КДБ в 1956 р. не знайшли⁷⁴.

В єдиному протоколі з допиту Василя Порайка, який провели начальник 5-го управління ГУДБ НКВС Миколаєв та його помічник Ушаков 1 вересня 1937 р., в основному були повторені ті тези, які Порайко висловив у власних свідченнях за 30 серпня – 1 вересня. Однак деякі питання було конкретизовано. По-перше, характеризуючи свої санкції щодо переходу 2-ї та 3-ї бригад ЧУГА на бік поляків у квітні 1920 р., Порайко стверджував, що основний контакт з польською розвідкою у нього був через члена ревтрибуналу ЧУГА Шухевича. Останній, як свідчив допитуваний, був польським агентом ще до відступу РСЧА з Києва на початку травня 1920 р., зокрема, готував місто до здачі польському війську. Через Шухевича, зі слів його колишнього командира Порайка, останній надавав інформацію полякам про залишки ЧУГА та їх подальші плани. При цьому допитуваний підтвердив відсутність будь-яких контактів із польською владою протягом 1920–1922 рр.⁷⁵ Таких контактів у нього справді не було, бо до його повноважень входило курування прикордонної розвідки та мережі агентів на теренах окупованої Галичини. Зокрема, за документально не підтвердженими свідченнями родичів, які стверджували, що Порайко брав участь у певних таємних завданнях по лінії КПЗУ на ворожій території орієнтовно між 1921–1923 рр. До того ж є згадки і про його нелегальне перебування як мінімум двічі в рідному с. Устя (під ту пору Станіславського воєводства Польщі) у супроводі невідомого чоловіка. За версією родичів, його супутник міг бути законспірованим агентом ОДПУ⁷⁶.

Щойно Порайко виконав вказівки С. Скарбека як очільника «Польської Організації Військової» протягом 1922–1925 рр. із залучення на роботу в провідні державні сектори УСРР «шкідників» із середовища галичан, в 1925 р. на зв'язок з Порайком вийшов його давній товариш Троян. Ця особа часто відвідувала Україну нелегально як член ЦК УНДО для обміну інформацією між галичанами в окупації та тими, хто залишився в УРСР. Зустрічі давніх знайомих, а з 1925 р. – змовників, проходили нелегально в режимі повної конспірації⁷⁷. Після розгрому верхівки КПЗУ «шкідницька робота» Порайка та групи галичан під його керівництвом була зорієнтована на М. Скрипника. Після суїциду останнього робота галичан нібито мала продовження в 1934 р. за сприяння Ю. Коцюбинського (ця теза була спростована нами вище) та П. Любченка. Слідчим було принципово вибито з Порайка свідчення на Ю. Коцюбинського, котрий, за задумом НКВС, курував у «націоналістичній організації» питання створення повстанських осередків. Даючи свідчення, Порайко наголошував, що, на думку Ю. Коцюбинського, без утворення осередків на місцях для повстання проти радянської влади, в майбутньому буде набагато важче організувати повстанський рух на селі, без цього не можна було забезпечити розгром червоних частин, і особливо їх тилів⁷⁸.

Зазначимо, що у справі В.І. Порайка в 1937 р. було задіяно матеріали з іншої справи й на іншу людину – ще від 9 травня 1933 р., коли на допиті було вперше згадано Порайка, але в той період кримінальної справи на нього заведено не було. Копія допиту 1933 р., де Василь Іванович уже фігурував, була долучена до справи Порайка як додаткове свідчення його антирадянської діяльності.

Загалом у справі Порайка було опитано 35 свідків (у тому числі Хвиля, Лісовик, Триліський та ін.) та проведена лише одна очна ставка між Василем Порайком та наркомом комунального господарства УРСР Миколою Межуєвим. Усі інші очні ставки були проведені між свідками, які фігурують у його кримінальній справі, але свідчення яких були взяті з інших кримінальних справ 1933–1937 рр.⁷⁹

Відтак першим у справі Порайка можна вважати допит, проведений в травні 1933 р. з М. Білячем, котрий докладно описав ситуацію довкола Любарської наради боротьбистів у

⁷³ ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. № 40215-фп. Т. 1. Арк. 59–60.

⁷⁴ Там само. Т. 2. Арк. 243.

⁷⁵ Там само. Т. 1. Арк. 73.

⁷⁶ Свідчення Кобевко (Порайко) Галини Олександрівни. Народилася 1958 р. в с. Устя Снятинського району Станіславської (Івано-Франківської) обл.; працівник культури; керівник музичного хору с. Вовчківці Снятинської ОТГ Коломийського району Івано-Франківської області; проживає у с. Устя Снятинської міської територіальної громади Коломийського району Івано-Франківської обл. Записано Бойдою А.В. 25–26.09.2021 р. 14 арк.

⁷⁷ ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. № 40215-фп. Т. 1. Арк. 75.

⁷⁸ Там само. Арк. 78.

⁷⁹ Там само. Арк. 228.

1919 р., де їх представником виступав Порайко (de facto, Порайко ніколи не був членом цього угруповання), процес формування ЧУГА та санкціонування Порайком і Михайликом її переходу на бік поляків. Зі слів свідка, це і призвело до поразки РСЧА по лінії фронту довкола Києва, завдяки чому поляки та петлюрівські частини в травні 1920 р. змогли зайняти українську столицю⁸⁰.

У заяві на ім'я начальника секретного політичного відділу НКВС Рахліса від 4 грудня 1936 р. В. Логінов, який знав Порайка не один рік, характеризує останнього як «гнилого та антирадянського» функціонера, котрий залишився дуже ображеним на центральну владу після його зняття з посади «губернатора» у Вінниці в 1923 р. Обговорюючи змову зінв'ївців в Україні (в т. ч. Л. Ахматова та М. Михайлика), Порайко в 1935 р. категорично відкидав можливість проведення терактів одночасно супроти московського та київського партійного керівництва. На думку Порайка, в Україні потрібно було виступити абсолютно самостійно. Логінов заперечив Порайку й аргументував це тим, що, після ліквідації Косіора, Постишева та Балицького, їм на заміну в уряд прийдуть інші. Тільки ліквідація керівництва як у Москві, так і в Києві, доводив Порайку Логінов, могла забезпечити досягнення мети⁸¹.

Порайко контраргументував: ліквідація уряду забезпечить захоплення влади, і для організації нового вже є достатня кількість сил. Після цього, на його думку, потрібно було розірвати з Москвою і створити в Україні надійний плацдарм для боротьби проти сталінського режиму. Для цього, в разі потреби, Порайко розраховував залучитись підтримкою Польщі та Німеччини⁸². У всіх інших фігурантів справи свідчення про Порайка майже не доповнювали один одного й фактично повторювалися з незначними уточненнями про час та місце отриманої ними інформації та «доказів» про злочини Порайка чи його оточення⁸³.

Таке позиціонування матеріалів свідчить як про їх фабрикацію, так і про осудження опозиційних думок окремими представниками тогочасної української партійної еліти. Так, у протоколі допиту В. Богущького від 14 січня 1937 р. згадується, що під час його роботи головою Укрсільбанку в 1927–1928 рр., Порайко, попередник Богущького в 1923–1927 рр., критикував свого наступника за відсутність кредитування середнього класу. На думку Порайка, як стверджував Богущький, ця соціальна категорія презентувала міцних селян-господарників⁸⁴. Ситуація на селі й справді хвилювала Порайка. Так, у 1935 р. О. Певзнер приніс у кабінет Порайка в Києві дані про показники колгоспів по областях. Ознайомившись із ними, Порайко висловив думку, що ці статистичні дані є яскравою ілюстрацією неправильної політики партії на селі: *«Решающие на хлеб области Днепрпетровская и Одесская имеют наиболее низкие денежные доходы и колхозники получают копейки. В таких условиях ... нечему удивляться, что мы идем к разорению колхозников...»*⁸⁵

Улітку 1935 р. в розмові з тим само Певзнером Порайко заявляв, що самостійність України – фікція, яка лише прикрита українізацією. Без санкції Москви в республіці не вирішується жодне питання. З України, як говорив Порайко, беруть лише хліб, цукор та сировину, українці ж, вважав радянський віце-прем'єр, живуть московськими подачками. Господарська й національна політика веде країну (ймовірно, йшлося про Україну) до загибелі⁸⁶.

В умовах існуючого в СРСР режиму, висловлювати такі думки було небезпечно. Тож людину, яка на це наважувалася, цілком можна вважати опозиціонером. Виходячи зі сказаного вище та знаючи реальну позицію Порайка щодо низки сфер життя країни ще до його приходу в найвищі ешелони влади, можемо припустити, що перед нами і справді постає націонал-комуніст.

Ще одним підтвердженням цієї тези може служити інформація з протоколу допиту С. Дитюка від 3 серпня 1937 р., у якому є згадка про те, що Порайко, вітаючи останнього в березні 1936 р. з призначенням на посаду заступника голови наркомату просвіти УРСР, заявив: *«...растят товарищи украинцы в наркомы, хватит имть наркомов, присланных Москвой, надо их выращивать из украинцев!»*⁸⁷ У лютому 1936 р. Порайко, маючи розмову з М. Межуєвим, заявив про необхідність злуки галичан та наддніпрянських українців в єдину державу та культурну орієнтацію на Захід. На його думку, радянська культу-

⁸⁰ ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. № 40215-фп. Т. 1. Арк. 86–89.

⁸¹ Там само. Арк. 91.

⁸² Там само. Арк. 92.

⁸³ Там само. Арк. 86–212.

⁸⁴ Там само. Арк. 95.

⁸⁵ Там само. Арк. 96–97.

⁸⁶ Там само. Арк. 97–98.

⁸⁷ Там само. Арк. 141–142.

ра значно поступається західним аналогам, а українська є доволі близькою до німецької. У ході розмови Порайко висловив невдоволення щодо відсутності культурних кадрів із числа українців на місцях⁸⁸. Однак, коли між Миколою Межуєвим та Василем Порайком 17 жовтня 1937 р. була проведена очна ставка, останній заперечив всі свідчення свого підлеглого. Зокрема, це стосувалося «вербування» Межуєва Порайком в організацію, перевірки обороноздатності Новоград-Волинського укріпрайону (в т. ч. інформації про особовий склад, бронетанковий парк, усі наявні роди військ тощо), зриву промислового замовлення закордоном, фотозйомки мосту через Дніпро біля Черкас тощо⁸⁹.

В обвинувальному висновку від 18 жовтня 1937 р. зазначалось, що на основі матеріалів слідства В.І. Порайка було звинувачено за 7 пунктами як за антидержавницькі дії (викремлення УРСР із СРСР, встановлення в Україні фашистського режиму, шкідництво в ряді сфер економіки, зрада галицьких частин за його наказом, керівництво в націоналістичній організації, формування осередків антирадянського повстання на місцях, вербування до організації 5 осіб, шпигунська діяльність на користь Польщі та Німеччини). Обвинувачений В.І. Порайко визнав «свою вину» у цих «злочинах»⁹⁰.

У протоколі закритого судового засідання верховної колегії Верховного Суду СРСР від 24 жовтня 1937 р. зазначалося, що обвинувачений за ст. 51 відповідно до п. 1-а, 8 та 11 Кримінального кодексу УРСР Василь Іванович Порайко визнав себе винним лише частково. Свої свідчення на попередньому слідстві він підтвердив. Шпигунську діяльність ввічливо заперечував. У своєму останньому слові на суді Порайко просив зберегти йому життя⁹¹. Вироком військової колегії ВС СРСР від 24 жовтня 1937 р. Порайка було засуджено до вищої міри покарання (розстрілу) з конфіскацією всього майна підсудного⁹². Вирок підлягав негайному виконанню, що і було зроблено 25 жовтня 1937 р. в спецкорпусі Київської тюрми⁹³.

Про те, що В. І. Порайко та низка інших опозиціонерів із числа працівників раднаркому були «ліквідовані» як щирі петлюрівці, було офіційно оголошено С. Косіором під час святкування 20-ї річниці Жовтневої революції 7 листопада 1937 р. з трибуни на балконі будівлі Київського обкому. У 1938 р. в Галичині, тобто через рік після знищення команди П. Любченка та В. Порайка, дописувач «Діла» Г. Лазаревський назвав цих діячів, репресованих через сфабриковані справи, прибічниками руху національного визволення України з окупації⁹⁴.

На основі заяви дружини Порайка Н. Д. Морозової від 1 листопада 1954 р.⁹⁵ слідче управління КДБ УРСР провело службове розслідування в 1954–1957 рр. У ході перевірки з'ясовано, що більша частина копій протоколів допитів, доданих до справи Порайка з інших справ, були фальсифікацією. Будь-яких матеріалів, які б дискредитували Порайка, в інших відомчих архівах також не було. Рішенням колегії ВС СРСР від 26 березня 1957 р. справу Порайка було закрито «за відсутністю складу злочину». 8 липня 1957 р. колишнього радянського віце-прем'єра було реабілітовано й поновлено в партії посмертно⁹⁶.

У ході проведеного комплексного аналізу причин арешту заступника голови РНК УРСР в 1930–1937 рр. Василя Івановича Порайка, можемо констатувати наступне. На фоні загальної репресивної політики в СРСР у 1930-ті рр., знищення П. Любченка, В. Порайка та інших партійних функціонерів – це, поза сумнівом, знищення останньої міжвоєнної плеяди діячів, котрі, попри участь та активну діяльність у вищих ешелонах радянської влади, будучи обманутими Москвою, плекали певну надію на створення справді української, хоч і в межах автономії та збільшовизованої, держави. Це було їхньою фатальною помилкою.

Нам, сучасникам нового повномасштабного вторгнення російських військ в Україну, треба розуміти, що будь-який московський імперіалізм несе ту ж само отруту, яку українська еліта прийняла після поразки національної революції в 1921 р., повіривши обіцянкам більшовиків забезпечити створення культурної та політичної автономії у кордонах спільної з Росією держави. Тільки правильне розуміння власного минулого не дасть можливості злу отримати реванш ні зараз, ні в майбутньому.

⁸⁸ ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. № 40215-фп. Т. 1. Арк. 149.

⁸⁹ Там само. Арк. 213–217.

⁹⁰ Там само. Арк. 229.

⁹¹ Там само. Арк. 232.

⁹² Там само. Арк. 233–234.

⁹³ Там само. Арк. 235.

⁹⁴ Лазаревський Г. Московський судовий процес і Україна. *Діло*. № 55. 13 бер. 1938. С. 2–4.

⁹⁵ ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. № 40215-фп. Т. 2. Арк. 6.

⁹⁶ Там само. Т. 1. Арк. 243–244; 246.

Процес декомунізації в Україні, розпочатий 2014 р. після перемоги Революції гідності, сильно «загальмував»: все більше стає зрозумілим, що знесення пам'ятників та перейменування вулиць недостатньо... Головного, від чого залежить майбутнє України, передусім національного покаяння у співпраці з більшовизмом, на жаль, не відбулося. Але ж активної співпраці з більшовиками частини українців із історії не викреслити. Куди подіти Юрія Коцюбинського, Миколу Скрипника, Миколу Щорса, того ж таки Порайка? Відтак зводити проблему лише до російсько-більшовицької окупації України недостатньо.

Щоб у свідомості українського суспільства назавжди відбулися зміни, не можна обмежуватися лише роллю жертви. Має розпочатися процес національного усвідомлення того, що насправді відбулося в Україні в ті роки, а відтак протягом десятиліть. Історія В.І. Порайка – досить типова: етнічний українець, який щиро служив більшовизму від 1918 р., і служив би, напевно, і далі, якби у 1937 р. його не репресували. Тож зводити все лише до окупації України російськими більшовиками – це, передовсім, історична неправда (або м'яко кажучи – не уся правда) перед країною та наступними поколіннями українців. Маємо каятися за власних українських більшовиків, не виправдовувати себе, а шукати той наріжний камінь істини, яка єдина має право на існування.

Додаток

Представники РНК УСРР справа наліво – В. Чубар, В. Затонський, В. Порайко, Г. Петровський, Ю. Коцюбинський, Я. Ліфшиць та В. Балицький під час перерви в ході роботи 6-ї сесії ВУЦВК. Фото з журналу «Всесвіт», № 25 за 1934 р.

References

- Amons, A. (2008). Represovani heneralni prokurory URSR [Repressed Prosecutors General of the USSR]. *Radnyk yustytzii – Counselor of Justice*. № 1 (8).
- Amons, A., Abramenko, L. (2009). Represovani prokurory v Ukraini: dokumenty, narysy, materialy [Repressed prosecutors in Ukraine: documents, essays, materials]. Kyiv, Ukraine.
- Arsenych P. (2006). Halychany – zhertvy bilshovytskoho rezhyumu [Galicians – are victims of the Bolshevik regime]. Ivano-Frankivsk, Ukraine.
- Boida, A. (2020). Vid riadovoho do henprokurora: zhyttia ta diialnist Vasylia Poraika (1888–1937) [From a private to the general prosecutor: life and activity of Vasyl Porayko (1888–1937)]. *Studentski istorichni zoshyty – Student historical notebooks*. № 12. P. 39–47.
- Boida, A. (2021). Hromadsko-politychna diialnist Vasylia Poraika (1888–1937 rr.) v avstro-uhorskyi period [Social and political activity of Vasyl Poraiko (1888–1937) in the Austro-Hungarian period]. *13th Bukovyna International Historical and Local History Conference dedicated to the 400th anniversary of the Khotyn War. Abstracts of reports*. P. 112–115. Chernivtsi, Ukraine.
- Boida, A. (2022). Halyskyi slid v utvorenni SRSR [Galician trace in the formation of the USSR]. *May studies: history, international relations: Coll. of mat. of the IV International scientific conf. of students and young scientists «May studies 2022: history, international relations», dedicated to the 85th anniversary of the Vasyl Stus Donetsk National University and the Faculty of History and International Relations of the Vasyl Stus Donetsk National University*. Is. 7. P. 164–167.
- Boida, A.V. (2022). Halychany yak uchasyky stvorennia SRSR v 1920–1937 rr. [Galicians as participants in the formation of the USSR in 1920–1937]. *Liberation from the USSR: history and present: collection. the mother All-Ukrainian study of science conf., with international participation, dedicated to the 31st anniversary of the collapse of the Soviet Union and the 100th anniversary of the signing of the treaty on the formation of the USSR*, 20 travnia 2022 r. P. 20–23. Cherkasy, Ukraine.
- Boida, M. (2014). Pravnycha Spadshchyna Sniatynshchyny [Legal heritage of Snyatyn Oblast]. *Holos Pokuttia – Voice of Pokuttia*. № 49. P. 10. Sniatyn, Ukraine.

Boida, A. (2020). Vid riadovoho do henprokurora: politychna kariera ta dolia Vasylia Poraika [From a private to the general prosecutor: the political career and fate of Vasyl Poraiko]. *Kraieznavets Prykarpattia – Local historian of Prykarpattia*. № 36. P. 47–51.

Derevianko, S. (2020). Poraiko Vasyl Ivanovych. Zakhidno-Ukrainska Narodna Respublika 1918–1923. [Western Ukrainian People's Republic 1918–1923]. T. 3: P–S. P. 230–231. Ivano-Frankivsk, Ukraine.

Kotsur, R.V. (2020). Profesor Valentyn Fedorovych Nikolaiev (1889–1973) – vchenyi, pedahoh, orhanizator vitchyznianoï pryrodookhoronnoï ta kraieznavchoï spravy [Professor Valentyn Fedorovych Nikolaiev (1889–1973) is a scientist, teacher, and organizer of domestic nature protection and local history affairs.]. Kyiv, Ukraine.

Kovalchuk, M. (2009). Ostannii zakolot otamana O. Volokha (hruden 1919 r. – sichen 1920 r.) [The last rebellion of Ataman O. Volokh (December 1919 – January 1920)]. *Viiskovo-istorychnyi almanakh – Military historical almanac*. № 2 (19). P. 18–41; 2010. № 1 (20). P. 4–29.

Onipko, T.V. (2014). Kulturno-osvitnia diialnist spozhyvchoï kooperatsii Ukrainy v 20-ti rr. XX st.: monohrafiia [Cultural and educational activities of the consumer cooperative of Ukraine in the 20s of the 20th c.: monograph]. Poltava, Ukraine.

Skliarenko, Ye. (2007). Poraiko Vasyl Ivanovych. Reabilitovani istoriieiu. Poltavska oblast. Naukovo-dokumentalna seriia knyh [Poraiko Vasyl Ivanovich. Rehabilitated by history. Poltava region. Scientific documentary series of books]. B. 5. P. 472–474. Kyiv – Poltava, Ukraine.

Vyhovskyi, M.Yu. (2006). Povsiakdenna diialnist nomenklatury osvitynikh ustanov pochatku 30-kh rr. XX st. (za materialamy protokoliv zasidan kolehii Narkomosu USRR, serpen 1931–1932 rr.) [Everyday activity of the nomenclature of educational institutions in the early 30s of the 20th c. (based on the materials of the minutes of the meetings of the collegium of the People's Commissariat of the USSR, August 1931–1932)]. *Ukraina Soborna: Zbirnyk naukovykh prats – Ukraine Soborna: Coll. of scientific works*. Kyiv, Ukraine. Is. 4. T. 1. P. 50–54.

Бойда Андрій Васильович – магістр політології, Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника (вул. Шевченка, 57, Івано-Франківськ, Україна, 76000).

Boida Andriy – Master of political science, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (57 Shevchenka St., Ivano-Frankivsk, Ukraine, 76000).

E-mail: boida29serpnia@gmail.com

REASONS FOR THE PHYSICAL LIQUIDATION OF VASYL IVANOVYCH PORAYKO IN 1937.

The purpose of the publication is the coverage of reasons for the arrest and physical liquidation of the Deputy Chairman of the Ukrainian SSR in 1930–1937, the Commander of the Red Ukrainian Galician Army (1920), the Head of the Ukrkustarspilka and Ukrsilbank in 1923–1927, the Prosecutor General and People's Commissar of the Ukrainian SSR in 1927–1930 of Vasyl Ivanovich Porayko (1888–1937) on the basis of documents and facts.

Scientific novelty. A study was conducted on how and why one of the leading figures of the government of Soviet Ukraine was repressed in 1937. This figure is not noticeable in the context of the coverage of the mass nature of the opposition to the Ukrainian political elite in the 1920s and 1930s. There is no detailed analysis of the criminal case against V.I. Porayko, which was fragmentarily presented in some scientific publications or reference books. In the vast majority, in previous studies, he is discussed only as an accomplice in the fabricated case against former fighters and their accomplices led by P. Lyubchenko in 1937.

Conclusions. Against the background of the general repressive policy in the USSR in the 1930s, the destruction of P. Lyubchenko, V. Porayko and other party functionaries of this circle is, without a doubt, the destruction of the last interwar galaxy of figures who, despite their participation and active work in the highest echelons of Soviet power, being deceived by Moscow, cherished some hope for the creation of a truly Ukrainian, albeit within the framework of autonomy and enlarged, state. It was their mistake, and the fatal one. We, contemporaries of the invasion of Russian forces along the entire line of the north, east and south of Ukraine in 2022, need to understand that any Moscow imperialism carries with it the same poison that the Ukrainian elite absorbed after the defeat of the national revolution in 1921. Only a proper understanding of our own past will prevent evil from gaining revenge now and in the future.

Key words: Porayko, Red Ukrainian Galician Army, Ukrainian SSR, Galicia, justice, Prosecutor General's Office, RN, NKVD, 1937, repressions.

Дата подання: 6 вересня 2022 р.

Дата затвердження до друку: 20 жовтня 2022 р.

Цитування за ДСТУ 8302:2015

Бойда, А. Причини фізичної ліквідації Василя Івановича Порайка в 1937 р. *Сіверянський літопис*. 2022. № 4. С. 99–114. DOI: 10.5281/zenodo.7386229.

Цитування за стандартом APA

Boida, A. (2022). Prychyny fizychnoi likvidatsii Vasyliia Ivanovycha Poraika v 1937 r. [Reasons for the physical liquidation of Vasyl Ivanovych Poraiko in 1937]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 4, P. 99–114. DOI: 10.5281/zenodo.7386229.